

Artikel: Aron Mendes Chumaceiro (1810-1882): de laatste opperrabbijn van curaçao

Auteur: Jaïr van Dijk

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 46.1, 6-15.

© 2023 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

ISSN 0165-7518

Abstract: From the period of the official recognition of the emancipation of Dutch Jews in 1796, scholarly discourse reveals a rich number of diverse personalities within the Dutch Jewish intellectual and religious educational landscape. Among these figures were several proponents of Dutch-Jewish integration who fortified their convictions with their own perspectives and philosophies. Aron Mendes Chumaceiro (1810-1882), a Sephardic (chief) rabbi, became a prominent figure within the Western-Sephardic community of Amsterdam during this transformative era. Chumaceiro sought to harmonise antiquated Sephardic traditions and practices with the contemporary norms prevalent in the Netherlands, such as preaching in the Dutch vernacular. This article delves into the ideological framework articulated by Chumaceiro within both social and religious contexts.

Skript Historisch Tijdschrift is een wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

ARON MENDES CHUMACEIRO (1810-1882)

DE LAATSTE OPPERRABBIJN VAN CURAÇAO

Jaïr van Dijk

Op 7 februari 2022 interviewde ik Esther Vleeschhouwer-Blocq (1924) in haar huis in Amsterdam-Buitenveldert. De inmiddels 99-jarige Auschwitz-overlevende begon die dag te vertellen over vroeger, en haar familie. In 1857 werd haar wees geworden grootvader Aron Oëb Brandon (1853-1925) samen met zijn jongere zusje Benvenida (1857- 1927) opgenomen in het gezin van de toenmalige opperrabbiijn van Curaçao: Aron Mendes Chumaceiro (1810-1882).

Mevrouw Vleeschhouters verwondering over haar grootvaders opvoeding door een orthodox-Sefardische opperrabbiijn weerspiegelde die dag in ons gesprek. ‘Ondanks zijn vrome opvoeding moet Chumaceiro een modern en zeer maatschappelijk betrokken Joodse man zijn geweest.’ aldus mevrouw Vleeschhouwer. Geïnspireerd door dit familieverhaal begon ik vorig jaar mijn bachelorscriptie aan de UvA over rabbiijn Chumaceiro onder begeleiding van prof. dr. Bart Wallet. In zijn hoogtijdagen was Chumaceiro, in zijn tijd ookwel ‘ribi Aron’ genoemd, een van de bekendste figuren van joods Nederland. Ruim 140 jaar na zijn dood lijkt hij volledig in de vergetelheid geraakt. Met mijn scriptie hoop ik hier enigszins verandering in te brengen. Joden mochten sinds 1796 dan wel ‘gelijkwaardige Nederlandse burgers’ zijn geworden, gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw werden joden nog veelal buitengesloten van verschillende aspecten binnen de Nederlandse samenleving. Zo mochten joden geen lid worden van maatschappelijke organisaties zoals de Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen, een organisatie die zich onder invloed van de Verlichting toelagde op Nederlandse volksverheffing en een hoger welzijnsniveau binnen de samenleving door onder andere beter onderwijs te verschaffen en diverse sociale initiatieven op te starten. Daarnaast waren er naar verhouding weinig Nederlandse joden die vooraanstaande maatschappelijke posities uitoefenden. Bovendien sprak het overgrote deel van de (Hoogduitse) joden tot zeker 1820 geen Nederlands, maar veelal het Jiddisch, en werd er in de Portugese synagoge van Amsterdam nog tot 1850 in het Portugees gepreekt.¹

Rabbiijn Chumaceiro pleitte in deze tijd voor een betere maatschappelijke positie en volledige integratie van de Nederlandse joden. Gedurende mijn onderzoek analyseerde ik hoe rabbiijn Chumaceiro gepositioneerd kan worden binnen de debatten

Chumaceiro (Bron: collectie Bibliotheca Rosenthaliana).

over sociale emancipatie en religieuze hervormingen binnen het Jodendom in Nederland rond het midden van de negentiende eeuw.

EEN JEUGD IN SEFARDISCH AMSTERDAM

De jonge Chumaceiro groeide op in een hechte religieuze omgeving. Joods-geestelijk leiderschap was niets nieuws in zijn familie, wat onder andere bleek uit de vele predikanten, rabbijnen en voorzangers die de familie ook in de negentiende eeuw nog had voortgebracht. Zijn jeugd speelde zich af in de conservatieve sfeer van de Amsterdamse Sefardisch-Joodse families van de negentiende eeuw. De eveneens conservatieve Amsterdamse rabbijn Jacob van Eliazer Ferrares, (1772-1852) was de oom van Chumaceiro. Diens zoon, Chumaceiro's neef, werd later benoemd tot Sefardisch opperrabbijn van Den Haag. Chumaceiro's moeder Simcha Chumaceiro-Ferrares was badhoudster van het *mikve* (het ritueel bad) van de gemeente. En in 1842 werd Chumaceiro's enige broer Joseph (1818-1887) benoemd tot voorzanger van dezelfde gemeente.² Chumaceiro, zijnde de belichaming van een Sefardisch-religieuze familie, was voorbestemd de voetstappen van zijn familieleden te volgen. Na een lange studie aan het Portugees-Israëlitisch Seminarium *Ets Haïm* behaalde hij op 2 augustus 1840 het rabbinaal diploma.³ Vijftien jaar later werd hij aangesteld als opperrabbijn van de Portugees-Israëlitische gemeente in de Nederlandse kolonie Curaçao.

EMANCIPATIE: EEN NIEUWE ROL VOOR JOODSE PREDIKANTEN

Mede onder invloed van de Franse Verlichting werd de politieke gelijkstelling voor

joden in 1796 een feit. Hierdoor konden Joden zich voortaan beroepen op dezelfde rechten als niet-joodse burgers.⁴ De periode daarna; de eerste helft van de negentiende eeuw, was voor Nederlandse joden een tijd van maatschappelijke veranderingen en moeizame integratie. De Nederlandse overheid streefde ernaar joden meer te laten integreren in een overkoepelende Nederlandse samenleving.

In tegenstelling tot andere Europese vorsten streefde koning Willem I (1772-1843) ernaar om alle staatkundige veranderingen uit de Bataafs-Franse periode te behouden. Dit betekende dat gelijke rechten voor Joden, de politieke gelijkstelling van 1796, en de nieuwe nationale organisatie van Joodse gemeenschappen uit 1806 gehandhaafd zouden worden. Er werd echter een andere aanpak gekozen om conflicten met de oude bestuurders en rabbijnen te vermijden. Zij wilden over het algemeen terugkeren naar de situatie vóór de emancipatie van 1796 en weer een 'Joodse Natie' wilden worden. Deze nieuwe aanpak leidde tot de oprichting van het Nederlands-Israëlitisch kerkgenootschap, een nationale religieuze denominatie met als doel het gehele Joodse leven in Nederland te structureren en te hervormen.⁵ Ondanks de formele scheiding van kerk en staat in het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden werd de staat beschouwd als verantwoordelijk voor administratieve zaken op religieus gebied. Deze nieuwe organisatiestructuur was op een vergelijkbare manier georganiseerd als de protestantse denominaties en viel onder het Ministerie van Zaken van de Hervormde en andere Erediensten.⁶ Op deze manier had de overheid controle over de verschillende religies in het land en kon ze haar eigen orders implementeren, zoals het strikte gebruik van de Nederlandse taal. De eerste helft van de negentiende eeuw bracht een sterke ontwikkeling van reorganisatie en integratie van de Nederlandse Joden met zich mee. Deze veranderingen in organisatie behelsden in de praktijk de overschakeling naar de Nederlandse taal, maar ook meer controlerende macht bij de overheid in plaats van bij de joodse synagogebestuurders zelf.

De zojuist genoemde veranderingen gaven een volledig andere invulling aan de functie van joodse geestelijken in Nederland. Zo moesten de Nederlandstalige en meer gestructureerde preken naast religieuze zaken, ook gaan over vaderlandsliefde en maatschappelijke onderwerpen; zoals bijvoorbeeld de verjaardag van de Universiteit van Utrecht.⁷ Dit was een geheel nieuw concept binnen het Nederlandse Jodendom. Voorheen werden preken in de synagogen slechts op incidentele basis gegeven. De traditionele *derasha* of "droosje", de Jiddische term voor de religieuze preek, was voornamelijk gericht op *halachische* zaken, vaak gericht op ingewikkelde Talmoedische juridische teksten en hun betekenis.⁸ Met de overgang van Jiddisch en de Iberische talen naar het Nederlands onderging ook de inhoud aanzienlijke verschuivingen, waarbij het accent verschoof van joodse wetgeving naar op burgerschap gerichte thema's. Chumaceiro was een betrokken rabbijn die graag op de hoogte bleef van destijds spelende politieke zaken en het nieuws van zijn tijd. Mede dankzij deze betrokkenheid wist hij een aantal vernieuwingen door te voeren die hij vervolgens baseerde op ontwikkelingen in de Nederlandse politiek en grondwet. De oprichting van zijn Advertentieblad, de eerste joodse krant in Nederland is hier een goed voorbeeld van. Hij deed dit tenslotte in 1849, slechts een jaar na de grondwetsherziening, die onder andere de verdere uitbreiding van de vrijheid van drukpers teweegbracht.

De functie van rabbijn moest volgens Chumaceiro meer worden ingevuld als een overkoepelende rol, als geestelijk leidsman van de gemeente. Een leidsman die niet slechts werd gezien als een boek dat alleen geraadpleegd moest worden wanneer men aan iets twijfelde.⁹ Chumaceiro, een rechtgeaarde liberaal zijnde, hechtte veel waarde

aan het vastleggen en bewaken van burgerlijke vrijheden in de Nederlandse grondwet. Veel van zijn standpunten waren gebaseerd op liberale grondbeginselen als vrijheid van meningsuiting, de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van de drukpers. Hij was zich zeer goed bewust van de relatief bevoorrechte positie van joden in Nederland na de gelijkstelling van 1796 en grijpt gedurende zijn leven geregeld terug op deze emancipatie en de gelijkberechtiging van joden. Dit laatste blijkt goed uit de oprichting van de eerste volwaardige Nederlands-joodse krant: *Het Nederlands-Israëlietisch Nieuws- en Advertentieblad*.

HET NEDERLANDS-ISRAËLIETISCH NIEUWS- EN ADVERTENTIEBLAD

In 1849, nog geen jaar na de Nederlandse grondwetsherziening van 1848, richt Chumaceiro *Het Nederlands-Israëlietisch Nieuws- en Advertentieblad* op.⁵² Historicus A.G. de Vries deed in 1987 uitgebreid onderzoek naar de neerslag van dit destijds revolutionaire joodse blad.¹⁰ Voor 1849 waren er wel joodse weekblaadjes en tijdschriften geweest, maar een volwaardige, wekelijkse joodse krant had Nederland nog niet gehad.¹¹ Aanvankelijk wilde Chumaceiro de krant *Kol mevaser* noemen (De stem van de heraut).¹² Een Talmoedische titel die eerder zijn religieuze kant weerspiegelde. Toch besloot Chumaceiro te kiezen voor een meer alomvattende (Nederlandse) titel: *Het Nederlands-Israëlietisch Nieuws- en Advertentieblad*. Opvallend was dat Chumaceiro veel schreef over zaken die sterk in verband stonden met maatschappelijke emancipatie en burgerschap. Zo schreef hij over de verkiezingen van de Staten-Generaal en de Provinciale Staten, maar ook over de verkiezing van de te houden vergadering ter reorganisatie van het Israëlitisch kerkgenootschap. Deze onderwerpen bevestigen wederom zijn maatschappelijke betrokkenheid en zijn streven naar een Nederlands-joodse (*Nederlands-Israëlitische*) identiteit. Met de oprichting van het *NI-Nieuws- en Advertentieblad* combineerde Chumaceiro het religieuze (het *geestelijke* aspect) met het maatschappelijke (het *wereldse*). Zijn krant ging naast religieuze vraagstukken uit van een sterke noodzaak van de emancipatie van de joden in Nederland. ‘En wel zoo, dat de godsdienst ongeschonden bleef, doch de behandeling der zaken meer op openbaren modernen grondslag werd geschoeid.’¹³ Dit citaat van Chumaceiro vat volledig de geest van zijn religieus-orthodoxe, maar ook burgerlijk geëmancipeerde karakter samen. De godsdienstwetten (de *halacha*) bleef ongeschonden, maar joden moesten, evenals niet-joden, volledig meedoen in de maatschappij en kunnen genieten van de rechten van het Nederlandse burgerschap. Een eigen joodse krant mocht daarbij niet ontbreken. Ondanks zijn religieus vrome karakter, was Chumaceiro gedurende zijn leven een groot voorstander van de scheiding van kerk en staat. Volgens hem moesten de Nederlandse staat en de kerk of synagoge geen invloed op elkaar uitoefenen. De staat moest zich niet bemoeien met religieuze kwesties, zodat deze geen inhoudelijk joods- religieuze wetten kon veranderen. Dit betekende daarentegen niet dat leden van de kerk of synagoge waren uitgesloten van de Nederlandse politiek. Zolang joden het religieuze aspect thuis en in de synagoge beoefenden, konden zij evenzeer als niet-joden politieke en ambtelijke functies uitoefenen in de Nederlandse maatschappij.

CURAÇAO (1855-1868)

Chumaceiro spendeerde twaalf jaar van zijn leven (van 1856 tot 1868) als opperrabbin van de Nederlandse kolonie Curaçao. Het eiland kende een grote Sefardisch-joodse gemeenschap. Al sinds de zeventiende eeuw kende Curaçao een bloeiende en relatief grote Sefardische gemeenschap. Tot ver in de negentiende eeuw was Curaçao, en

niet New York, het focuspunt van de joodse aanwezigheid in Zuid-Amerika. Van een praktiserende religieuze gemeenschap op het eiland was echter steeds minder sprake sinds het overlijden van de voorlaatste Curaçaose opperrabbin Lopez da Fonseca in 1816.¹⁴ Vanwege Curaçaos prominente positie, en de omvang van deze joodse gemeenschap, volgden invloedrijke en veelal joodse kranten van over de hele wereld de gebeurtenissen op Curaçao op de voet. Curaçao kent een relatief geïsoleerde ligging en is omringd door het, destijds strikt katholieke, vasteland van Zuid-Amerika. Hierdoor was het binnen de joodse gemeenschap geregeld een uitdaging om het halachisch-joodse leven volledig na te streven. Het leidde veelal tot improvisatie van de joodse gebruiken en tradities. Zo beschikte men op Curaçao niet over de mogelijkheid om Hebreeuwse letters te drukken. Hierdoor moesten eventuele joods-religieuze leerboeken veelal uit Europa worden aangeleverd. Daarnaast was er geen mikve aanwezig, en uiteindelijk was er zelfs geen koosjer vlees meer op het eiland. Het waren allerlei gebreken waar Chumaceiro verandering in bracht. Maar waarom was het eigenlijk juist Chumaceiro die in 1855 vol goede moed zijn Amsterdamse ambt wilde verruilen voor het opperrabbinaat van Curaçao?

Het archief van de Portugese synagoge binnen het Amsterdamse stadsarchief bevat een aantal handgeschreven brieven van Chumaceiro die hier uitgebreid antwoord op hebben gegeven. In deze brieven geeft hij een uiteenzetting van redenen aan de Amsterdamse *parnassim*, de leiders van de Portugese synagoge, waarom hij zich geroepen voelde om naar Curaçao te vertrekken. Uit de brieven schijnt een grote ontevredenheid door. Het wordt steeds duidelijker dat Chumaceiro, in tegenstelling tot zijn ambtsgenoten, geen afhankelijke leraar van het onderwijs aan het Ets Haim seminarium wilde blijven. Integendeel, volgens hem was het juist aan de rabbijn om zijn gemeenschap te waarschuwen, tevreden te stellen en de gemeente waar mogelijk te verbeteren: 'Ik ben in die vier jaar niets anders geweest dan een werktuig in de handen van anderen', aldus Chumaceiro. Hij vervolgde zijn brief met het volgende:

Ik stel er hoge prijs op, de betrekking van geestelijke binnen onze gemeente te verheffen. Ik beschouw de geestelijke niet enkel als een boek dat geraadpleegd wordt wanneer men aan iets twijfelt, maar ik zie in hem als het levend beginsel van alles wat tot het rijk van godsdienst, deugd en zedelijkheid behoort' bewaren. Mijn ambtsgenoten zijn het in deze beginsels niet met mij eens. Bij meest alle vraagstukken van godgeleerde aard, Bij pogingen om de godsdienstige, zedelijke en maatschappelijke belangen der gemeenten te verbeteren, stond ik altijd alleen'¹⁵

Het was volgens Chumaceiro aan de rabbijn om de Thora en andere religieuze geschriften begrijpelijker te maken voor iedereen, ook voor de 'gewone' gemeenteleden buiten het seminarium Ets Haim. Juist daarom was het contact met de gemeenteleden voor Chumaceiro heel belangrijk. Iets waarin de Amsterdamse gemeente weinig ruimte bood. Hij trachtte de naar binnen gekeerde Portugese gemeente als het ware meer naar buiten te laten treden. Chumaceiro's preken waren dan ook meer op het maatschappelijke aspect en op een meer overkoepelende Nederlandse samenleving gericht. Precies zoals de overheid het zo graag zag. Zijn toespraken werden in het Nederlands gedrukt en verspreid binnen joods Nederland. Bovendien waren de preken niet meer Portugees of Spaanstalig en daarmee gericht op een veel breder publiek. Chumaceiro's jodendom reikte verder dan de muren van het (Portugese)

synagogecomplex. Hij wilde niets liever dan de oude glorie van de joodse gemeente van de zeventiende en achttiende eeuw herstellen.¹⁶

Hij wilde dat de Portugese gemeente weer een zelfstandig opperrabbijn aan zou stellen en dat de gemeente onder deze rabbijn weer zelfstandig halachische beslissingen en adviezen zou gaan verlenen. Sinds de dood van opperrabbijn Daniel Cohen d'Azevedo in 1822 had de Portugese synagoge al geen opperrabbijn meer gehad. Dit kwam onder andere door de financiële positie van de gemeente en volgens de gemeente zelf door een gebrek aan geschikte kandidaten. De Azikenazische gemeente kampte overigens met hetzelfde probleem. Tot aan de benoeming van opperrabbijn Dünner in 1874 zat ook deze gemeente jarenlang zonder opperrabbijn. Binnen de Portugese gemeente werd vanaf 1822 de vacante positie van opperrabbijn daarom vervangen door een systeem dat bestond uit een aantal rabbinale assessoren die gezamenlijk deze functie zouden waarnemen. Voor lange tijd was een van Chumaceiro's oom Jacob de Eliazer Ferares. Ondanks een aantal mislukte pogingen van de Amsterdamse parnassim om Chumaceiro binnen de gemeente te houden, stond zijn besluit toch vast. Op 19 januari 1856 zetten Chumaceiro en zijn gezin voet aan wal in de haven van Willemstad. Zijn oudste zoon Jacob was in Amsterdam gebleven. Hij werd daar verder opgeleid tot rabbijn aan Ets Haim. De vele jaren zonder rabbijn hadden er in het joodse leven op het eiland behoorlijk ingehakt. Generaties waren opgegroeid zonder religieus leider. 'Geen wonder dat vele voorname beginselen van de israëlitische leer plaats hebben gemaakt voor kleinigheden waarin men het wezen der godsdienst heeft trachten te vinden...' ¹⁷ zo schrijft Chumaceiro in een brief aan de parnassim van Amsterdam een maand na zijn aankomst in de Nederlandse kolonie. Het Amsterdamse gezin was terechtgekomen in een compleet andere cultuur en samenleving. Zo bezat een groot deel van de Curaçaose joden (waaronder de Portugese synagoge en Chumaceiro's schoondochter Abigail) in 1856 nog tot slaaf gemaakten. Op enkele feestdagen na werd besloten dat Chumaceiro om de veertien dagen een preek zou houden. Opvallend genoeg besloot hij tevens eens per maand een preek in het Portugees te houden:

Zonder daartoe verzocht te zijn heb ik bepaald een van de vier leerredenen in de Portugese taal te houden, vooral daar er vele leden der gemeente zijn die de Nederduitse taal volstrekt niet verstaan. Tevens heb ik een cursus geopend om het jonge geslacht met de grondwaarheden en de gebruiken van het jodendom bekend te maken. Ik verheug mij reeds op een aantal van veertig leerlingen.¹⁸

Chumaceiro, de ooit zo felle tegenstander van het Portugees besloot op Curaçao de traditionele taal weer op te pakken, puur zodat zijn toehoorders hem beter konden begrijpen. Het laat zien dat Chumaceiro vooral belang hechtte aan het pragmatische feit dat zijn religieuze boodschap begrijpelijk en duidelijk overkwam. Hoewel hij een voorvechter van het Nederlands bleef, gebruikte Chumaceiro de Portugese taal op Curaçao als extra hulpmiddel om uiteindelijk zowel 'goede joden' als 'goede Nederlanders' te creëren. Dat er steeds minder Joden op Curaçao het Nederlands beheersten, wordt onderbouwd door de antropoloog dr. Hermannus Hoetink in zijn dissertatie *Het patroon van de oude Curaçaose samenleving*. Er was steeds meer sprake van latinisering op het eiland, ofwel een steeds sterker wordende invloed van het Spaans en Papiaments.¹⁹ Volgens Hoetink verving bovendien het Papiaments in de tweede helft van de negentiende eeuw in toenemende mate het Nederlands als

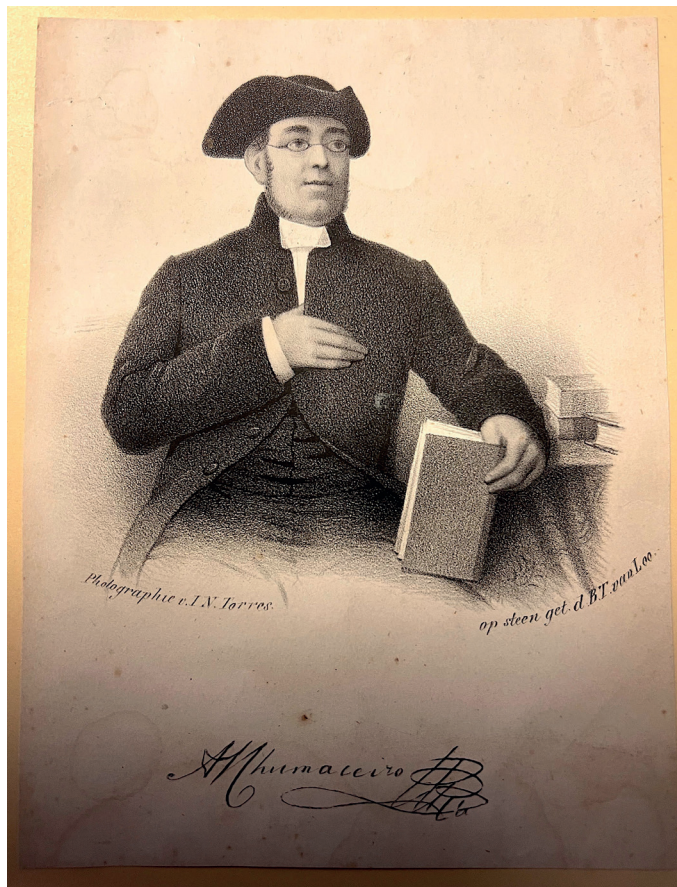
omgangstaal op het eiland. De Joden op het eiland waren hier geen uitzondering op.²⁰ Kort na aankomst in Curaçao schrijft Chumaceiro in een brief naar Amsterdam: 'Ik heb twee vijanden tegen mij: 1: zij verstaan volstrekt geen Hebreeuws. En 2: weten weinig van onze schoone moedertaal.'²¹ Aldus de kersverse opperrabbin Chumaceiro. Al snel wordt duidelijk dat Chumaceiro het geassimileerde Jodendom op Curaçao nieuw leven begon in te blazen. Hij zag het als zijn godsdienstige plicht om deze gemeente weer op het juiste religieuze pad te brengen. De lange jaren zonder religieuze leider hadden bovendien tot improvisatie van de Joodse gebruiken geleid. Een gegeven waar de in religieus opzicht traditionele Chumaceiro het geheel niet mee eens was. Zo was er bijvoorbeeld geen godsdienstschool, geen mikve en geen sprake van koosjer eten. In augustus 1858 realiseert Chumaceiro een koosjere afdeling binnen de gemeentelijke vleeshal van Curaçao. Hier kon men koosjer schaap, ossen- en kalfsvlees aanschaffen. Voor een aanleg van een mikve op het eiland bleek er te weinig animo en financiële steun vanuit de gemeente te zijn. Kennelijk heerste er onder de gemeenteleden weinig tot geen behoefte aan een ritueel bad. Het bouwen van een mikve is er namelijk nooit van gekomen. Vermoedelijk was het te kostbaar voor de gemeente om het bad te laten bouwen.²² Wellicht diende de zee als geschikt alternatief. Op initiatief van Chumaceiro arriveerden er twee godsdienstleraren uit Amsterdam om de joodse jeugd van het eiland te onderwijzen.²³

EEN REFORMSYNAGOG OP CURAÇAO

Aan het begin van de negentiende eeuw begonnen de eerste religieuze reforminvloeden in joodse gemeenten in Europa zichtbaar te worden. Vaak gebeurde dit tot afschuif van de opperrabbijnen in Nederland, die hun orthodoxe gemeenten zoveel mogelijk bij elkaar wilden houden. De reformideeën waren voornamelijk afkomstig uit Duitsland waar liberale rabbijnen het idee verkondigden dat de Talmud veel minder autoriteit mocht hebben en dat de *halacha* moest worden aangepast aan de moderne tijdsomstandigheden.²⁴ Tot ver in de negentiende eeuw was er in Nederland opvallend weinig interesse geweest in de, van oorsprong Duitse, reformbeweging. Nederlandse joden waren vooral geïnteresseerd in praktische vernieuwingen met betrekking tot integratie en beschaving in de Nederlandse samenleving. Dit in tegenstelling tot de Duitse reformbeweging, die zich veel meer richtte op vernieuwingen op religieus gebied en daarmee meer inhoudelijk gericht was.²⁵

Tot frustratie van opperrabbin Chumaceiro splitste in de jaren 1863-1864 ook een deel van de leden van de Curaçaose gemeente Mikve Israël zich af en stichtte de reformgemeente *Emanu-el*. Het was hiermee de eerste joodse reformgemeente op Nederlands grondgebied. Chumaceiro werd nooit voorstander van de reformbeweging, maar hij zag wel degelijk in dat er voor de gemeente weinig keuze was om gematigde hervormingen in te voeren. Het was of deze hervormingen, of nog meer gemeenteleden verliezen. Hoewel Isaac Emmanuel beweerde dat de reformbeweging op Curaçao eerder uit interne, persoonlijke conflicten ontstond, kan er worden geconcludeerd dat de oprichting eerder uit een combinatie van religieus-ideologische verschillen en onderlinge rivaliteit ontstond. Het was dus niet het een of het ander, maar eerder een combinatie die leidde tot de uiteindelijke scheiding in 1863. De van origine orthodoxe gemeente Mikve Israël had bovendien rond 1866 dusdanige hervormingen doorgevoerd dat deze gemeente niet meer als klassiek orthodox kon worden beschouwd.

In werkelijkheid was het religieuze leven van een Jood van de reformgemeente na 1865 niet veel vrijer of minder orthodox dan dat van zijn zwager of neef bij

Neef van Chumaceiro: Opperrabbin Ferares (Bron: Collectie Liberaal Joodse gemeente Den Haag).

de moedergemeente Mikve Israël. Beide gemeenten hadden een gemengd koor, religieuze initiatie voor jongens en meisjes en later zelfs een orgel. Binnen de scheiding van de orthodoxe gemeente op Curaçao nam Chumaceiro een middenpositie in. Wel liet Chumaceiro in religieus perspectief voor het eerst een kant van zichzelf zien die menigeen mogelijk niet van hem verwacht had. Zo stemde hij na de afsplitsing van de reformgemeente uiteindelijk toe tot voor die tijd zeer verregaande hervormingen binnen de Sefardische eredienst, zoals de invoering van een orgel, religieuze initiatie voor jongens en meisjes, en de afschaffing van een aantal gebeden. Hij gaf toe geen voorstander te zijn van het orgel, maar was zich terdege bewust van de gevolgen als men wel door zou gaan op de traditionele weg. Alle hervormingen, waaronder de invoering van het orgel, wist hij bovendien te onderbouwen met halachische wetten uit de *Orach Hayim* en de *Beth Joseph*. Volgens Chumaceiro lagen de doorgevoerde hervormingen nog altijd binnen de grenzen van de joodse wetten. Ondanks het feit dat Chumaceiro altijd tegen de reformbeweging was geweest, waren hervormingen in dit geval van belang voor het behoud en de toekomst van de (moeder)gemeente. Volgens Chumaceiro was een soepelere kijk, ook op religieuze aangelegenheden simpelweg noodzakelijk voor de eenheid en rust op het eiland.

SLOTWOORD

Chumaceiro was een maatschappelijk betrokken en vernieuwende (opper)rabbijn. Al sinds de gelijkstelling van joden in 1796 was de politieke en maatschappelijke positie van Nederlandse joden sterk aan het verschuiven. De eerste helft van de negentiende eeuw, de bloeiperiode van Chumaceiro, luidde een periode in van bovenaf aangestuurde integratie en centralisatie onder de joden in Nederland. Rabbijn Chumaceiro groeide op in deze periode en speelde zijn leven lang een prominente rol in de debatten over sociale emancipatie en religieuze hervormingen binnen het negentiende-eeuwse Jodendom in Nederland.

Wat betreft religieuze hervormingen bleef Chumaceiro conservatief en klassiek orthodox-joods. Eventuele (reform)hervormingen, (zoals deze vanaf 1865 op Curaçao werden doorgevoerd) waren volgens Chumaceiro alleen mogelijk als deze de gemeenschap bevorderden en mits deze binnen de grenzen van de joodse wet bleven. Zo pleitte hij bijvoorbeeld voor het gebruik van de Nederlandse taal in de Sefardische eredienst, wat resulteerde in een betere integratie van joden in de Nederlandse samenleving. Hoewel Chumaceiro op Curaçao tijdens de splitsing van zijn gemeente zoveel mogelijk vasthield aan de orthodoxie op religieus gebied en geen inhoudelijke veranderingen in de joodse wet wenste, erkende hij wel degelijk de noodzaak van hervormingen in de vorm van de invoering van het orgel in de synagoge en religieuze initiatie voor de joodse jeugd. Al was het alleen al om de toekomst van de oude Sefardische (moeder)gemeenschap op Curaçao te waarborgen.

Op maatschappelijk vlak was Chumaceiro daarentegen juist progressief en zeer sterk betrokken bij de Nederlandse politiek. Als overtuigd liberaal speelde hij perfect in op politieke veranderingen, zoals bij de grondwetswijziging van 1848. De oprichting van de eerste Nederlands-joodse krant een jaar later getuigt van zijn vermogen om de veranderende wereld om hem heen te begrijpen en hier goed op in te haken. Chumaceiro omarmde de maatschappelijke veranderingen van zijn tijd en zag deze, in tegenstelling tot veel van zijn ambtgenoten, niet als iets negatiefs of beangstigends. Chumaceiro pleitte voor een meer flexibele benadering van zowel maatschappelijke als religieuze aspecten en geloofde dat aanpassingen nu eenmaal noodzakelijk waren in zijn beroep, zeker binnen de snel veranderende maatschappij van de negentiende eeuw. Rabbijn Mendes Chumaceiro was een voorstander van de scheiding van kerk en staat, maar benadrukte wel het belang van maatschappelijke ('wereldse') kennis en vaardigheden voor joodse geestelijken. Hij stond achter de volledige participatie van joden in het staatkundige aspect en de rechten van het Nederlandse burgerschap. Een actieve deelname aan de Nederlands-joodse polemiek van zijn tijd is misschien wel het grootste kenmerk van Chumaceiro's betrokkenheid bij de emancipatie van de Nederlands-Joodse gemeenschap. 'Laat van je horen, ook al is niemand het met je eens' was zijn motto. Zolang de orthodoxie maar nageleefd werd, zou hij zich blijven inzetten voor maatschappelijke emancipatie en integratie. In andere woorden: een beter leven voor de joden in Nederland.

Jair van Dijk verdiept zich in Joodse geschiedenis. Hij volgde de Bachelor Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, alewaar hij momenteel de onderzoeksmaster Geschiedenis en de master Jewish Studies volgt.

Eindnoten

- 1 C. Hamans., 'Hoe een verlichtingsideaal een taal wist uit te roeien: Over de verdwijning van het Jiddisch in Nederland,' *Taal en Tongval* 71:2 (2020) 157-183 aldaar 161.
- 2 Stadsarchief Amsterdam, Archief Archief van de Portugees-Israëlietische Gemeente (334), inv.nr. 158, 'Livro de eleiçoems do Kahal Kados de Talmud Torah desde a união anno 5399', scan 6.
- 3 Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Portugees-Israëlietische Gemeente (334), inv.nr. 1070, Kopieboek van uitgaande stukken 1829-1843, scan 39.
- 4 S.E. Bloemgarten, *Hartog de Hartog Lémon, 1755-1823: Joodse revolutionair in Franse tijd.* (Amsterdam: 2007).
- 5 Ibidem.
- 6 B.T. Wallet, *Nieuwe Nederlanders. De integratie van joden in Nederland 1814-1851* (Amsterdam 2007)
- 11.
- 7 A.C. Carillon, *Gezangen voorgedragen in de Synagoge te Utrecht, tijdens het tweede eeuwfeest aldaar, door S.E. Voorzanger; gezongen op muziek van Koch, voor- en na de preek van den heer Carillon; in het Hebr. overgebracht door A.D. Delaville en oorspr. vervaardigd door B.C. Carillon* (Amsterdam: Carillon, 1836).
- 8 B.T. Religious Oratory and the Improvement of Congregants: Dutch-Jewish Preaching in the First half of the Nineteenth century', *Studia Rosenthaliana* 34:2 (2000) 168-193 aldaar 182-183.
- 9 Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Portugees-Israëlietische Gemeente (334), inv.nr. 80A, scan 474
- 10 A.G. de Vries, Sociale emancipatie en religieuze hervormingen: ontwikkelingen binnen het Jodendom in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw en de neerslag hiervan in het Nederlandsch-Israëlietisch Nieuws- en Advertentieblad en het Israëlietisch Weekblad (1849-1855). (Doctoraalscriptie Nieuwe en Theoretische Geschiedenis, Universiteit van Amsterdam, (Amsterdam 1987).
- 11 Ibidem.
- 12 *Weekblad voor Israëlieten* (20-10-1882).
- 13 De Vries, 'Sociale emancipatie en religieuze hervormingen,' 39.
- 14 Emmanuel, *History*, 356.
- 15 Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Portugees-Israëlietische Gemeente (334), inv.nr. 80A, scan 493-494.
- 16 Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Portugees-Israëlietische Gemeente (334), inv.nr. 80A,, 'Ik wilde zo graag die eeuw der Azevedo's, van Salem en Ailion zien herleven, Dat is alle vragen beantwoorden In de geest zoals zij die beantwoord hebben uit de Talmoud en Beth Jozeph,' Scan 494.
- 17 Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Portugees-Israëlietische Gemeente (334), inv.nr. 80B, scan 138.
- 18 Ibidem.
- 19 F.P. Karner, *The Sephardics of Curacao* (Assen 1969) 25.
- 20 H. Hoetink., *Het patroon van de oude Curaçaose samenleving: een sociologische studie* (Dissertatie, Leiden 1958), 149
- 21 Ibidem.
- 22 B. De Lima Urdaneta, "The mikvah of chacham Aron Mendes Chumaceiro" In: *De archiefvriend*, Stichting vrienden van het Nationaal Archief van Curaçao, (2022), jaargang 28. Nr. 2. Aldaar 1-4.
- 23 Emmanuel, *History*, 355.
- 24 M. A. Meyer, *Response to Modernity, a History of the Reform Movement in Judaism* (Detroit 1995) 11.
- 25 B. T. Wallet, *Nieuwe Nederlanders*, 147.